

pregledni znanstveni članek

UDK 314.743(497.4 Ljubljana)  
prejeto: 26. 8. 2002



**Marjan Drnovšek**

dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

## Ljubljana : križišče izseljencev na poti v svet

### IZVLEČEK

*Ljubljana je bila pomembno železniško in pošto križišče ter stičišče migracijskih gibanj iz slovenskega ozemlja in širšega zaledja (Srednja Evropa in Balkan), zlasti v obdobju množičnega izseljevanja v ZDA na prelomu v 20. stoletje. V njej so delovale izseljenske pisarne, ki so zastopale razne ladijske družbe oziroma tuje izseljenske agencije. Reklamna dejavnost domačih in tujih agencij, izseljenska pisma, časopisje ipd. so dopolnjevali informativnost o takratnih gospodarskih razmerah v priseljenjskih državah in možnostih za potovanje na tuje. V reklamni dejavnosti tujih agencij je bil upoštevan tudi slovenski jezik.*

### KLJUČNE BESEDE

*Ljubljana, izseljevanje, izseljenski agenti, reklamna dejavnost, slovenski jezik*

### SUMMARY

#### LJUBLJANA : THE CROSSROADS OF EMIGRANTS ON THEIR WAY TO THE WORLD

*Ljubljana was an important railway and postal crossroad, and a junction of migration movements from the Slovene territory and its broader hinterland (Central Europe and the Balkans) particularly in the period of mass emigration to the U.S.A. at the break to the 20<sup>th</sup> century. In it emigration offices were in operation, which represented various shipping companies and foreign emigrant agencies. The advertising activity of local and foreign agencies, emigrant letters, newspapers, and similar were completing informativeness on the then economic circumstances in the immigrant states, and on possibilities for travelling abroad. Slovene language was taken into consideration in the publicity activities of foreign agencies.*

### KEY WORDS

*Ljubljana, emigration, emigration agents, advertising activity, Slovene language*

Nedavno mi je v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani prišla v roke drobna in razpadajoča knjižica z naslovom *Dollmetscher für Auswanderer (Tolmač za izseljenca)*, ki je izšla v Leipzigu 1858. letu. Priročnik z osnovami angleškega jezika in praktičnimi napotki za izseljence je eden od številnih, ki so izšli v raznih evropskih državah v 19. in na začetku 20. stoletja. Imetnik knjižice se je tudi podpisal, in sicer kot Carl Haupt, zraven pa pripisal letnico 1864. Kdo je bil ta mož? Naključni popotnik ali Ljubljančan? Le bežen pregled indeksov popisov prebivalstva za leti 1857 in 1869 ter starih domovinskih pol v Zgodovinskem arhivu Ljubljana mi je potrdil, da ni bil Ljubljančan, zato z veliko trdnostjo lahko trdim, da je bil tujec. Tudi vprašanje, kakšna je bila pot knjižice in kako je zašla na polico antikvariata, ostaja neodgovorjeno in odpira več možnosti za ugibanje. Kakor koli že, *Tolmač za izseljenca* je po nekakšni poti prišel v naše mesto, kar dokazuje vpetost mesta v evropske selitvene tokove. Zato lahko pritrdimo trditvi v naslovu, da je bila Ljubljana – vsaj v avstrijski dobi – živahno križišče izseljenskih tokov v tem delu Evrope.

V nadaljevanju izpostavljam zlasti dve področji, brez katerih si ne moremo predstavljati množičnih premikov prebivalstva v obravnavanem času, prvič, razvoj prometa v najširšem pomenu besede in drugič, pomen reklamne dejavnosti za selitvene procese. Nasprotniki izseljevanja so velikokrat v obeh iskali krivice za odhajanje ljudi v tako velikem številu, kot temu sledimo na prelomu v 20. stoletje, če imamo v mislih izseljevanje s slovenskega ozemlja. Nedvomno je civilizacijsko-tehnični razvoj na področju prometa olajšal potovanje in druge oblike komunikacij, vzporedno pa je poplava informacij o možnostih potovanja in ne nazadnje o pogojih življenja in dela v novih okoljih vplivala tudi na odločitev za odhod. Vendar glede tega ne smemo pretiravati, saj osnovni vzroki za odhod posameznika tičijo v globljih psiholoških in socialno-gospodarskih ozadjih, ki so bili različni, odvisni pač od prostora in časa, v katerem se je izseljevanje dogajalo. Pestrost in različnost vzrokov in razlogov je znana, čeprav se na to vprašanje pogosto gleda precej poenostavljeno, enostransko in pod vplivom že ukoreninjenih pogledov (stereotipov). Zato v tej razpravi izpostavljam omenjeni dve področji, ki sta marsikdaj po krivici "obtoženi" za izseljevanje Slovencev. Ljubljana pa je bila mesto, kjer se je koncentriralo dogajanje z obeh omenjenih področij.

### Ljubljana : železniško in poštno križišče

Geografski položaj Ljubljane določa njen razvoj in vloga v prostoru, kjer se križajo poti s severa proti jugu in iz zahoda proti vzhodu. Prehodnost

današnjega slovenskega ozemlja – z rimsko Emono in kasneje srednjeveškim mestom Ljubljano v samem njegovem središču – dokazuje njegova lega med panonskim in sredozemskim svetom na eni in alpskim ter dinarskim (balkanskim) svetom na drugi strani. Ljubljana je od srednjeveških začetkov do danes tipično kontinentalno (srednje)evropsko mesto. Zato njen položaj v obravnavanem času ne izstopa iz širšega zgodovinskega konteksta v vlogi mesta-križišča na poti v svet in obratno, iz sveta v in skozi mesto.

Ljubljana je bila z vidika Evrope v času živahnega izseljevanja v 19. in na začetku 20. stoletja le majhen kamenček na monumentalnem migracijskem mozaiku "starega sveta". Hkrati je bila pomembna izhodiščna točka za izseljevanje iz slovenskega prostora. V nadaljevanju se omejujem le na čas množičnega izseljevanja iz srednje in vzhodne Evrope, ki je bilo usmerjeno zlasti v obe Ameriki, v največji meri pa v Združene države, in ga časovno umeščamo v zadnji dve do tri desetletja pred izbruhom prve svetovne vojne. Večina Slovencev (med njimi pa tudi kočevski Nemci in še kak pripadnik druge narodnosti) se je v Ljubljani vsedla na mednarodni vlak, ki jih je odpeljal proti pristanišču na jadranski, sredozemski ali atlantski obali, saj je bil to čas, ko je mesto postalo pravo križišče selitvenih tokov in s tem povezano z mnogimi evropskimi selitvenimi križišči in zlasti izhodnimi pristanišči, od Reke preko Trsta do Genove in dalje od Le Havra do Hamburga na atlantski obali.

Kaj je bila Ljubljana v času množičnega izseljevanja v Ameriko? Bila je majhno provincialno mesto s približno 42.000 prebivalci (1910), glavno mesto dežele Kranjske na južnem delu avstrijske polovice monarhije, hkrati pa neformalno središče Slovencev, ki mu je v tem pogledu ravno v obravnavanem času močno konkuriral Trst. Od države je Ljubljana dobila tudi status "[policijske] nadzorne postaje", kar je pomenilo povečan nadzor nad gibanjem tujcev skozi mesto. Policija je bila del mestne uprave od leta 1866 do 1. aprila 1913, ko je bilo ustanovljeno državno Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani. S tem je bila policija poddržavljena. (Mimogrede: Ljubljana je imela v avstrijskem času veliko stopnjo mestne avtonomije.) Prevzem mestne policije v okvir državne uprave nam med drugim kaže, da ni bila kos svojim nalogam, saj je bil pretok tujcev skozi mesto iz leta v leto večji. V ozadju pa so bili tudi finančni razlogi.

Prevoz potnikov, pisem in paketov so do uveljavitve železniškega prometa opravljali s poštними kočijami. Poštne proge so sledile glavnim cestnim povezavam iz Ljubljane v smeri proti Novemu mestu, Karlovcu, Reki, Trstu, Gorici, Celovcu itd., kot glavna poštna zveza pa je bila proga z Rijeke in Trsta prek Ljubljane do Dunaja. V tridesetih

letih 19. stoletja, ko se je na pot v Ameriko – preko Trsta – odpravil Andrej Bernard Smolnikar (1836), je vozila poštna kočija med Ljubljano in Trstom le dvakrat tedensko. Od Dunaja do Trsta je vožnja trajala osem dni, kasneje s t.i. "brzo" progo pa le tri dni. Sredi leta 1838 je pošta s potniki začela redno voziti med Ljubljano in Zagrebom, trajala pa je 42 ur. Potnina je bila draga, pot neudobna in dolgotrajna in privoščili so si jo lahko le premožni sloji, med katerimi so se mnogi vozili tudi z lastnimi kočijami, navadni državljani pa so pešali in so bili še bolj izpostavljeni raznim neprijetnostim na poti, saj varnost na cestah ni bila zagotovljena. Na Savi so se uveljavile poštno ladje, ki so prevžale tudi potnike. Ker je bila cena prevoza nižja, so se te možnosti potovanja posluževali tudi revnejši sloji. Vendar je bilo to še v času, ko so odhajali v svet le redki posamezniki, med njimi misijonarji in tudi drugi popotniki, od krošnjarjev do pravih ekonomskih izseljencev.

Ko govorimo o pogojih za obsežnejše, kaj šele za množično izseljevanje, moramo poudariti, da je bil med najpomembnejšimi osnovami zanj uveljavitev možnosti za moderen transport po kopnem in morju (v ZDA tudi po rekah in jezerih). Razvoj parnega stroja in z njegovo pomočjo razvoj železniškega in ladijskega prometa so bili temelj možnosti prevoza večjega števila ljudi na daljše razdalje, hitreje, udobneje in ne nazadnje ceneje, kot v času poštne kočije in jadrnic, slednjih odvisnih od muhastih morskih tokov in vetrov. In ravno glede zgodnje železniške povezave z Evropo je Ljubljani in z njo slovenskemu prostoru to omogočila geografsko naključna lega med Dunajem, glavnim mestom monarhije, in Trstom, njenim glavnim izvozno-uvoznim pristaniščem.

Komaj dvanajst let po izgradnji prve železnice v Evropi so že začeli načrtovati železniško povezavo med Mürzzuschlagom prek Ljubljane do Trsta (1837), za kar so se ogreli tudi ljubljanski premožni in vplivni možje, ki so si prizadevali, da bi bila proga speljana do mesta. Leto dni kasneje, točno 27. aprila 1838, so bogatejši meščani na magistratu podpisali obvezo (obligacijo), da zberejo milijon goldinarjev za železnico. Vendar je država pokrila vse stroške gradnje. Ob tem moramo omeniti prelomni letnici, prvič leto 1849, ko je bila vzpostavljena železniška povezava Ljubljane z Dunajem, in drugič leto 1857, ko so železniški tiri povezali Ljubljano s Trstom, obe pa s svetom. Železniška proga Dunaj-Trst se je v velikem loku izognila ožjemu mestnemu središču. Zakaj? Ali to pripisemo daljnosežni projekciji načrtovalcev, ki so predvideli urbani razvoj v smeri proti severu – kar se je res zgodilo in na začetku 20. stoletja je proga postala "ovira" pri širitvi mesta –, ali zgolj dejstvu, da mesto ni imelo nobenega pomena za (prehodni) železniški promet, ali mogoče kakemu dru-

gemu vzroku? Nedvomno je železnica mestu marsikaj pripeljala in odpeljala, mnogo blaga in ljudi pa tudi zapeljala mimo nje. Zlasti leto 1857 je bilo za ljubljanske trgovce in delavce-nosače žalostno leto, saj so izgubili marsikateri dobičkonosni posel v posredovanju, saj se je blago z Dunaja neposredno in le mimo Ljubljano peljalo v Trst, in obratno. In če postavimo vlogo te železniške povezave v širši kontekst, ni tako malo ugotovitev, da so z njenim prihodom izgubili delo in zaslužek ne samo vozniki in gostilničarji, ampak tudi številni prebivalci ob cestnih povezavah na smeri severovzhod-jugozahod (in obratno), ki so si izboljševali življenjski vsakdanjik z rednimi ali občasnimi služki pri cestnem prometu. Po mnenju nekaterih je bila posledica – povečano izseljevanje v tujino. Zamrlo pa je tudi čolnarstvo na Savi in Ljubljanici. Železnica kot simbol napredka v 19. stoletju je bila za mnoge prekleto iznajdba. Vendar je šlo življenje svojo pot in kdor ni sprejel ali se prilagodil novostim, ki jih je prinesla železnica, ni mogel upati na boljše življenje.

Samo pogled na karto železniških povezav na začetku 20. stoletja nam potrjuje križiščno vlogo Ljubljane. Od Južne železnice so se odcepile za migracijske tokove pomembne proge, prva Trst-Gorica-Udine (1860), ki je ustvarila zvezo s Furlanijo, druga Ptuj-Kaniža-Budimpešta (1862), ki je ustvarila zvezo z Madžarsko in njenim severovzhodnim zaledjem, in tretja Zidani most-Zagreb-Sisak (1862), ki je povezala Ljubljano z Balkanom. Leta 1873 se je v Št. Petru na Krasu (današnja Pivki) od nje odcepila železnica do Reke, za Trstom drugega pomembna pristanišča na vzhodni obali severnega Jadranskega morja, in Pulja (1876), glavnega vojaškega pristanišča Avstrije. V istem času je bila zgrajena proga Ljubljana-Kranj-Jesenice-Trbiž (1870)-Beljak, ki je vzpostavila povezavo v smeri proti Švici. Proti koncu 19. stoletja so bile zgrajene mnoge lokalne proge, ki so omogočile lažji dostop do Ljubljane iz vseh strani agrarnega zaledja. To so: Ljubljana-Kamnik (1891), Ljubljana-Kočevje (1893), Ljubljana-Novo mesto (1894) -Karlovec (1914), (Ljubljana)-Brezovica-Vrhnika (1899). Te lokalne proge so olajšale dostop številnim izseljencem, ki so pred tem morali pešati ali so se v boljših primerih pripeljali v Ljubljano s kmečkimi vozovi. Poštne kočije so bile za kmečke fante in može le predrage. Leta 1908 je ljubljanski občinski svet obravnaval idejo vojnega ministrstva o gradnji proge Štanjel-Postojna-Cerknica-Velike Lašče-Dobropolje-Žužemberk-Straža. S strahom so ugotovili, da se izogne Ljubljani, zato so predlagali delno staro zamisel, da bi se proga gradila od Vrhniko prek Hotedršice na Hrušico, Razdrto in do Štanjela. Pripravljeni bi bili celo pokriti del stroškov za izdelavo projekta proge Ljubljana-Brezovica. Kljub vsem tem prizadeva-



Združena avstrijska parobrodna delniška družba  
**„AUSTRO-AMERIKANA-LINIE.“**  
Urejena zveza z brzoparniki med Trstom in New-Yorkom z nalašč zato izdelani parniki.

Hitro potovanje, električna razsvetljava, domača kuhinja, hrana skusna in obilna, postrežba najboljša in sadolast brez vsake graje, vsaki dan 3 krat dobro vino, mase kuhano in pečeno, kava, čaj itd.

Parniki 1. razreda in v oddelke razdeljeni, in sicer za 4, 6 do 8 oseb, tako da pridejo ožejeni skupaj, mladenčji posebej in dekleta zase.

Zdravniki in mornarji so domačini in slovenskoga jezika zmožni, satoroj posebna neotravnja uredba za izseljence. Zdravnik, zdravilo in postrežba na parniku brezplačno.

**Cena od Ljubljane**

	glj.	kr.	K	h
do New-York	90	—	180	—
„ Pittsburg Pa	110	—	220	—
„ Chicago Jll.	127	50	255	—
„ Cleveland Ohio	113	75	227	50
„ Denver Col	100	62	201	25
„ Anaconda Mont	263	70	447	50
	290	13	508	50

Otroci od 1 do 12 leta polovico. Otroci do 12 mesecev K 12 = glj. 0=

Prva in zadnja stran barvne reklamne razglednice za tržaško družbo Austro-Americana, ki jo je zastopala pisarna Simona Kmetetza v Ljubljani, leta 1905. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)

njem je vse ostalo le pri načrtih, leta 1907 pa je bila dograjena proga, ki je povezala Schwarzach na Salzburškem s Trstom. Ta državna železnica je povezovala Trst, Goriško, severozahodno Kranjsko in Koroško s Salzburško, prek nje pa tudi z Gornjo Avstrijo, Tirolsko in Češko. Ljubljano je ta proga obšla. Zasluzni član železniškega odseka dunajskega državnega zbora Fran Šuklje se je zavzemal, da bi od Celovca potekala preko Ljubelja, Škofje Loke, Idrije in Divače (torej le bliže Ljubljani), vendar je prevladala smer skozi Bohinj, ki jo je zagovarjal Jožef baron Schwegel v interesu Kranjske industrijske družbe ter njenih železarn na Jesenicah in v Škednju pri Trstu. Hribarjev občinski svet se je zavzemal, da bi večji del železniškega prometa šel skozi mesto, zato je leta 1897 odklonil vsak prispevek za gradnjo t. i. bohinjske proge, ker se ni gradila v interesu mesta.

Ta okvirni pogled na razvoj železniškega omrežja v osrednjem delu slovenskega ozemlja nam dokazuje kar dobro povezanost Ljubljane s svetom, čeprav so si mnogi – med njimi župan Ivan Hribar – prizadevali, da bi bila ta povezanost še boljša. Skratka, železnica je pomenila novost v prometu, ki je vplivala tudi na to, da je ostala Evropa postala bližja v vseh ozirih in ne samo v časovnem pogledu.

Za komuniciranjem s svetoma sta bili – poleg pisne (pisemske) poti – pomembna tudi brzojav in telefon. Brzojav je bil tesno povezan z mrežo železniških prog, čeprav to ni bilo pravilo. Že leta 1847 je bila zgrajena prva telegrafska zveza Dunaj-Gradec-Maribor-Celje, ki je bila leto dni kasneje (1848) podaljšana do Ljubljane. Leta 1850 je bila vzpostavljena zveza z Zagrebom in pet let kasneje (1855) z Beogradom. Če imamo pred očmi, da je Samuel Morse (1791-1872) izumil prvo telegrafsko napravo za prenos sporočila na daljavo leta 1837, prvo javno sporočilo pa poslal leta 1844, vidimo, da naš prostor ni močno zaostajal za razvojem na

tem področju. Pravemu izbruhu telegrafskih povezav na Slovenskem sledimo v letih 1880-1910, to pa so tudi leta največjega izseljevanja Slovencev. Leta 1892 je začela delovati telefonska centrala v Gradcu, ki je postopoma omogočala telefoniranje med Dunajem in Trstom, vključno z Ljubljano. Zračni žični vod je meril 505 km in je bil takrat najdaljši telefonski vod v Evropi. Medkrajevno javno telefoniranje med Ljubljano in Trstom ter Dunajem je bilo mogoče šele od leta 1897. Tudi telefonske zveze so olajševale komuniciranje na daljše razdalje.

Če je prihod železnice na Slovensko pomenil za del prebivalstva izgubo zaslužka, kar naj bi vplivalo tudi na njihovo odločitev za odhod v tujino, je bil na drugi strani olajšan prevoz blaga in za našo problematiko zlasti ljudi. Hkrati je postal omenjeni prostor mnogo bolj odprt za tuje vplive, med njimi tudi za informacije o selitvenih gibanjih v Evropi. Razvoj poštnih komunikacij je olajšal in časovno skrajšal pot pisem, z brzojavom pa vzpostavil lažje poslovno komuniciranje, tudi pri prenosu denarja. Tako lahko zatrdimo, da so omenjene civilizacijsko-tehnične pridobitve prispevale k lažjemu poteku selitvenih gibanj, Ljubljana pa je bila postavljena v samo središče teh dogajanj.

### Izseljenske pisarne v Ljubljani

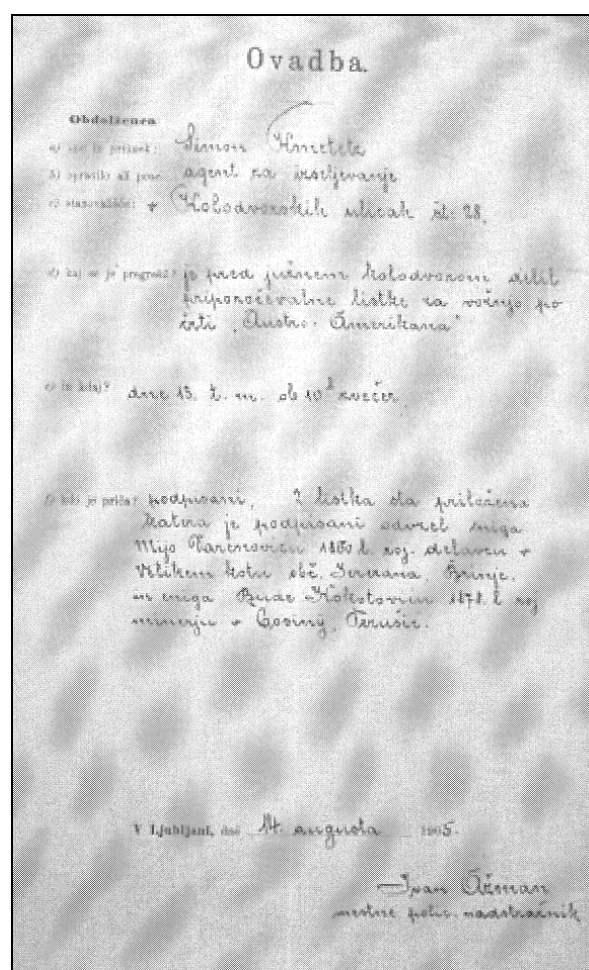
Na začetku 20. stoletja je imela Ljubljana vse moderne civilizacijske pridobitve za dobre stike z Evropo glede prevoza potnikov in poslovnega komuniciranja. Če na vse gledamo samo z vidika izseljenskih tokov (ostale, čeprav zanimive, pustimo ob strani), lahko trdimo, da je bila poznana pri mnogih, ki so po kopnem potovali iz srednje in vzhodne Evrope proti atlantskim izseljenskim pristaniščem. Bližina kolodvora je bila pravi jezikovni Babilon. Podobno kot druga evropska mesta, skozi



katere so tekli železniški tiri, je tudi Ljubljana imela svojo Kolodvorsko ulico, kjer je bila večina izseljenskih pisarn, zavidljivo število gostiln, hotelov, trgovin ipd., ki so živele od popotnikov, zlasti izseljencev. Relativno kratka ulica, ki je povezovala kolodvor s starim mestnim centrom, je imela leta 1914 kar sedem izseljenskih pisarn, ki so zastopale številne ladijske družbe: Norddeutscher Lloyd (Bremen), Hamburg Amerika Linie (Hamburg), Compagnie Générale Transatlantique (Pariz), Cunard Line (Liverpool), Red Star Line (Antwerpen), Holland America Line (Rotterdam), White Star Line in ne nazadnje Austro-Americano (Trst). Najdlje je bila v mestu družba Norddeutscher Lloyd, ki je pridobila dovoljenje za ustanavljanje pisarn v Avstriji že leta 1875, tri leta kasneje (1878) pa jo že zasledimo v Gradcu, Celovcu, Ljubljani, Trstu, Zadru in Innsbrucku. Večina ljubljanskih izseljenskih pisarn je nastopala v imenu večjih evropskih pisarn, kar pomeni, da so opravljale le neke vrste posredovanja potnikov. Med najstarejšimi je pisarna Julija Schillingerja, ki je zastopala centralo Karesch & Stotzky iz Bremna, drugi so zastopali npr. centrale Franz Müssler (Bremen), Rommel & Co. in Zwilchenbart (obe iz Basla v Švici) itd. Veliko tujih izseljenskih agencij je delovalo iz tujine s pomočjo svojih zastopnikov ("podagentov"). Ti so krožili predvsem na podeželju, npr. zastopniki agencije Nodari iz Vidma v Italiji. In ne nazadnje: v New Yorku je imel izseljensko pisarno in banko Slovenec Frank Sakser, ki je po pisni poti svetoval in organiziral potovanja v Ameriko. Opravljal pa je tudi finančno posredovanje pri nakupu vozniških kart in pri pošiljanju prihrankov izseljencev v domovino.

Ljubljanska policija je imela veliko dela z nadzorom izseljencev, izseljenskih agentov in vsemi, ki so kršili javni red in mir. Izseljenskim agentom ni bilo dovoljeno "vabiti" izseljence v svoje pisarne ali prodajati vozne karte za ladijske družbe oziroma evropske izseljenske pisarne, ki niso imele dovoljenja za poslovanje v Avstriji. Strogo prepovedana je bila prodaja kart osebam, ki niso imele potnega lista, saj je bil to pri mladih fantih znak, da še niso odslužili vojaščine in še bi lahko naštevali. Vendar so izseljenski agenti kršili vsa pravila, če se je to le dalo. Tekmovanje v pridobivanju strank med njimi je marsikaterega imetnika ali najemnika izseljenske pisarne pripeljalo do ovadbe neprijetnega konkurenta, zato je imela policija – in kasneje sodišče – kar veliko posla z njimi, rezultat tega pa je zelo dobro ohranjeno tovrstno arhivsko gradivo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki nam odstira marsikatero prigodo, pravi "boj" in dolgoletna tožarjena, ki bi drugače potonila v pozabo.<sup>1</sup>

Skratka: Ljubljana je bila zanimiva za takratne največje ladijske družbe in izseljenske pisarne, saj je skozi njo tekla močan izseljenski tok, zlasti v smeri proti atlantskim pristaniščem, po letu 1903 tudi proti Trstu. Nedvomno je bila zanimiva za tiste evropske izseljenske pisarne, ki so usmerile težišče pozornosti na izseljenske tokove, ki so se "zlivali" tudi skozi Ljubljano. Veliko število ohranjenih sodnih spisov pa nam dokazuje, da so skoraj vsi delovali na meji zakonitosti, veliko pa je bilo tudi pritožb zaradi njihovih goljufij, npr. pri prodaji vozniških kart, zaradi dajanja lažnih obljub glede komoditete potovanja, prebukiranja na ladjah ipd.



*Policijska ovadba izseljenskega agenta Simona Kmetetza, ki je pred ljubljanskim kolodvorom delil reklamni material za potovanje z ladijsko družbo Austro – Americana, kar je zakon prepovedoval. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)*

<sup>1</sup> Doslje ni evidentirana niti manjša zbirka, kaj šele fond, ki bi nastala kot posledica delovanja izseljenske pisarne

v Ljubljani. Izven arhivov se najdejo le posamezni njihovi dokumenti, pa še ti so po večini v zasebni lasti.

*Obvezni seznam potnikov, ki ga je moral sestaviti izseljenski agent, v našem primeru Edvard Schmarda v Ljubljani, leta 1913. Za Ljubljano so se ohranili le drobci teh seznamov v zvezi s sodnimi postopki proti izseljenskim agentom. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 163).*

### Stiki z evropskimi izseljenskimi središči

Ravno negativne strani odnosa izseljenskih pisarn v Ljubljani z izseljenci so povzročili stike ljubljanske policije s policijami mest, skozi katere so potovali izseljenci. Tako je bil ljubljanski policijski urad po brzojavni in pisemski poti v tesni zvezi s sorodnimi uradi evropskih držav, zlasti v Nemčiji, Švici in Italiji. Plodni stiki z Reko in Trstom nam potrjujejo dokumenti, ki se hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Poizvedbe po posameznih osebah, ovadbe glede goljufov, izmenjava informacij o ilegalnih izseljencih in še kaj so bile glavne teme medsebojnega dopisovanja.

Ljubljanske izseljenske pisarne so imele s svojimi nadrejenimi centralami v tujini redne stike, na primer z izmenjavo pisnih informacij, brzojavnih nakazil denarja in propagandnega gradiva. V tej zvezi bi se dotaknil dveh področij, prvič, pestrosti reklamnega gradiva, in drugič, vprašanja slovenskega jezika v stikih z nadrejenimi centralami ter slednjih z izseljenci.

Začetek 20. stoletja je bogat z reklamnim gradivom tako po oblikovalni oziroma tehnični kot po

vsebinski strani. Brošure, plakati, lepaki, geografske karte, časopisni oglasi, reklamne razglednice, reklamna pisma, učbeniki za učenje angleščine, potovalni vodniki za izseljence in še kaj so bili tiski, s pomočjo katerih so propagirali določene smeri potovanja ali ladijske družbe ter svetovali izseljencem. Veliko je bilo gradiva v barvah, pravih razkošnih izdaj v stilu *fin de siècle*. Po vsebinski strani so vsebovali bolj ali manj natančne podatke o posameznih ladijskih družbah, svetovali o ravnanju izseljencev na poti (potovalni vodniki) in seznanjali izseljence z osnovami angleškega jezika (priročni učbeniki in slovarji). Te priročnike so izdajale posamezne izseljenske pisarne, kar je pomenilo določeno reklamo zanje.

Navedimo primer. Josip Paulin, trgovski in zavarovalni agent, je bil prvi v Ljubljani, ki je zastopal družbo Amerikanische Packerfahrt Aktiengesellschaft iz Hamburga. Njegova zgodba je tipična zgodba izseljenskega agenta, ki je deloval na robu zakonitosti. Številne podeželske kraje je zasul s plakati in reklamami. Pošiljal je pisma na vse strani dežele, v katerih je opisoval življenjske in delovne pogoje v Ameriki in prednost nakupa



voznih kart pri ladijski družbi, ki jo je zastopal. Zavedal se je pomembnosti znanja angleškega jezika pri izseljencih, zato je izdal knjižico *Angleščina brez učitelja* (1889). Med posrednike reklamnih materialov (hkrati tudi ustnih informacij) je vključil tiste, ki so imeli veliko stikov z ljudmi, to je železničarje, nosače prtljage na kolodvorih, gostilničarje in v Ljubljani – kar nas kar malo preseneti – tudi mitničarje. Podobno so ravnali tudi drugi agenti. Paulinovo ravnanje je pritegnilo pozornost oblasti in je leta 1889 izgubil dovoljenje za delo. Toda to ga ni zaustavilo. Leto dni kasneje je zaprosil in pridobil dovoljenje za posredovalnico in izseljensko pisarno. Kmalu se je izkazalo, da je prodajal vozne karte ljudem, ki niso imeli potnih listov, goljufal pri cenah ipd. Leta 1893 so mu ponovno vzeli dovoljenje za delo. In kakšna je bila posledica? Fran Seunig, trgovec in posestnik iz Ljubljane, je postal novi predstavnik omenjene družbe.

Na začetku naštetu reklamno gradivo zasledimo vsepovsod po Evropi. Kar jih ločuje med seboj, so le različni jeziki, v katerih so nagovorjeni izseljenci, in med njimi je bila tudi slovenščina. Tiskano je bilo v Sloveniji ali pa v tujini. Da je bilo določeno propagandno gradivo tiskano v tujini, nam dokazujejo ohranjeni slovenski tiski, polni napak ali zanemarjajoč pravila slovenske slovnice. Težave so bile tudi s sičniki in šumniki. Zelo pogosto so slovenski jezik mešali s hrvaščino, češčino, poljščino in celo ruščino. V mestnih policijskih spisih je ohranjeno kar nekaj pisem, ki so jih izseljenci prejeli iz različnih evropskih izseljenskih pisarn. Nekatera so bila natisnjena, druga pisana z roko. Napisana so bila v nemščini ali slovenščini oziroma v nekakšnem mešanem "slovenskem" jeziku s prevladujočim slovenskim tekstom. Naslovljena so bila na privatne naslove izseljencev. Tako je izseljenska pisarna Ivana Büchla iz Buchsa na švicarsko-avstrijski meji že v glavi dopisa (1913) navedla, da pri njih govorijo (v povedanem zaporedju) hrvaščino, srbsčino, nemščino, slovenščino in italijanščino. To potrjuje tezo, da je bila informativna mreža na tem (migracijskem) področju zelo razvita, v slovenščini napisana pisma pa potrjujejo prisotnost slovenskih ali vsaj slovenskega jezika večjih uslužbencev v teh pisarnah. Znana je zgodba Slovenca Albina Kunca (1881-1941), ki je bil kot prevajalec v slovanske jezike zaposlen pri izseljenski agenciji Rommel & Co. v Baslu v Švici. Opravljal je tudi nalogo vodje železniških transportov, ki so jih sestavljali izseljenci, in sicer med Baslom in Le Havrom v Franciji. V svojih spominih je opisal potek take poti, ki se je začela 4. maja 1903. Na tem vlaku je bilo tudi 245 Slovencev. Ljubljana-Basel-Pariz-Le Havre je bila ena od najbolj priljubljenih smeri slovenskih izseljencev.



Barvni reklamni listič za družbo Red Star Line, leta 1896. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 163)

Šele raziskave po posameznih velikih predstavništvih bi nam razkrile tiste, ki so bili Slovenci ali večji slovenščine in so kot anonimni uradniki pisali pisma, ki so jih njihovi predstojniki le podpisali. S tem pisnim jezikovnim približevanjem bodočim izseljencem so želeli pritegniti njihovo pozornost, saj so z odgovorom v slovenskem jeziku pritegnili marsikoga, da se je odločil za dotičnega agenta oziroma ladijsko družbo, ki jo je predstavljal ta agent. Oglejmo si eno od teh pisem, napisano s črnilom (v tem času se je že vedno bolj uveljavljal pisalni stroj), iz pisarne Zwilchenbart iz Basla:

*"Basel, dne 7. 3. 905*

*Gosp. Janez Potočnik, Gradaz, Dolensko.*

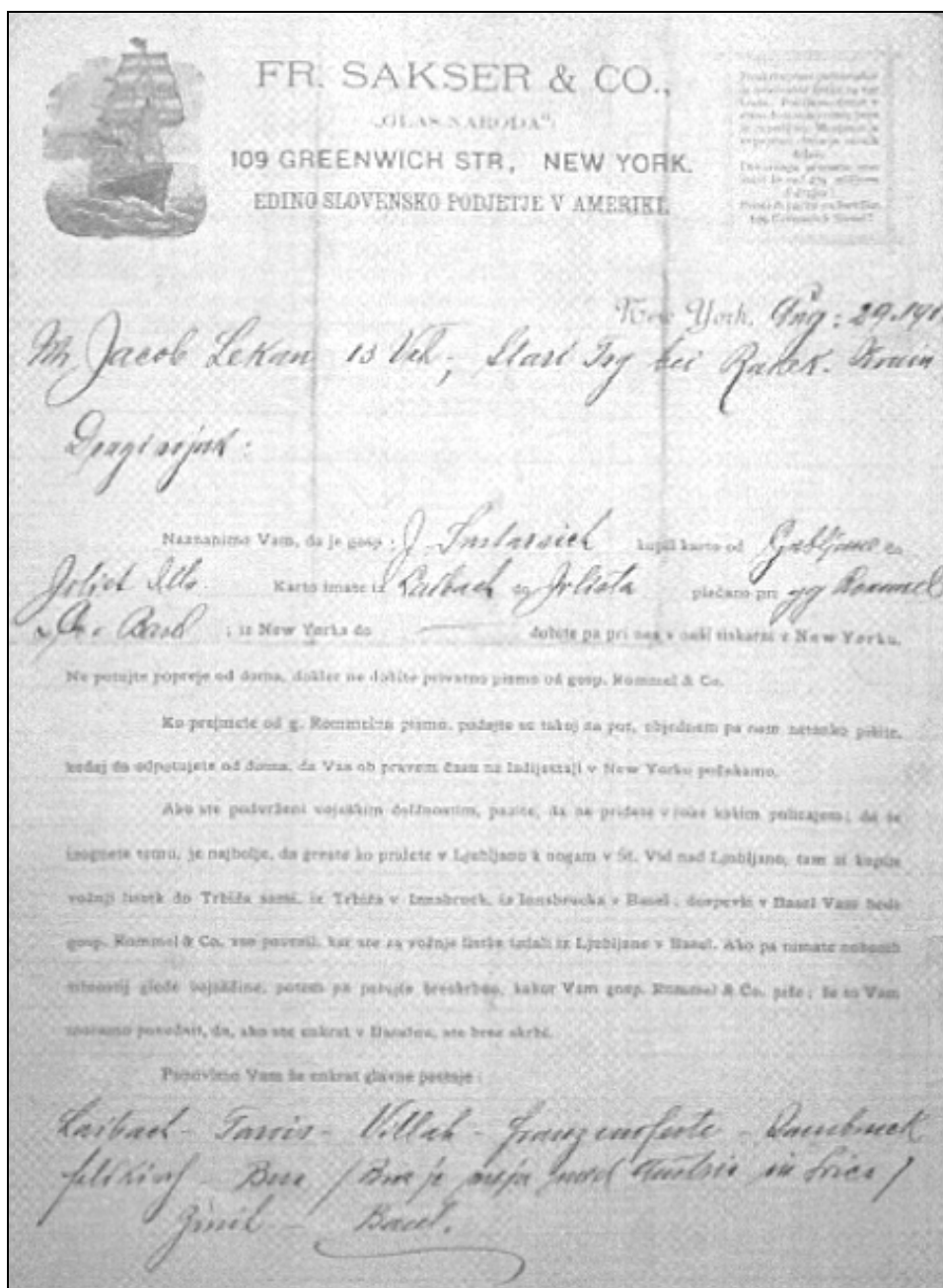
*Sprejeli smo Vaš telegram, ker so se pa cene povišale, Vam ne moremo Vaši želji, da bi prosto potovali, ustreči.*

*Gotovo nikdo drugi kakor mi Vas moremo za to ceno špedirati, ker je naša tvrdka najstareja in ima pri kompaniji največ upljiva.*

*Ako ljude plačajo sedajno ceno, to je 95 gld. iz Basla do Newyorka, tedaj Vam damo, ako jih pripeljete 14 seboj prosto vožno, drugače ni mogoče. Ljudi je sedaj toliko, da se ne ve, kam še žnjimi in razumeli bodete, da so ravno radi tega cene vedno dražje.*

*Pričakujemo Vaš odgovor ter ostajamo z spoštovanjem 'Zwilchenbart Basel' [žig in neberljiv podpis, op. avtorja] P. S. Poslati nam pa morate seveda precej aro, ter naznaniti s katerem parobrodom hočete potovati."*

In še več. Na stranski fasadi poslopa te agencije, ki je bilo na trgu pred glavnim baselskim kolodvorom (Centralhauptplatz 9), je bilo več napisnih tabel, med njimi tudi v slovenščini, in sicer z eno samo besedo: "Izseljevanje", če verjamemo



*Pismo z informacijo o nakupu vozne karte pri tvrdki newyorškega podjetnika Franka Sakserja, leta 1901. (AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)*

razglednici, ki se je ohranila iz tistega časa.<sup>2</sup> Za kratko se vrnimo k vsebini citiranega pisma. Nedvomno je naslovnik eden od številnih Slovencev, ki so želeli čim ceneje priti v Združene države. Ena od poti je bila, da je posameznik zbral skupino (v našem primeru so mu predlagali 14 oseb), ki bi plačali pot v določeni višini, ki je navedena,

<sup>2</sup> Možno je bilo, da so za potrebe razglednice, namenjene slovenskemu trgu, napisali napis v slovenskem jeziku.

to je po 95 goldinarjev na osebo (v kronskem iznosu 190 K). (Mimogrede: dobro leto dni nazaj, to je marca 1904, je v Ljubljani stal hlebec kruha od 0,20 do 0,40 K, liter vina v restavraciji pri Zajcu od 0,32 do 0,80 K, prva knjiga Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku dr. Franca Kosa kar 8 K, kolo pri tvrdki Ivan Jax v Ljubljani pa kar 315 K, vendar z možnostjo obročnega odplačevanja.) Tudi ko prebiramo reklamne oglase in tam navedene cene, nas preseneti navajanje cen



v goldinarski vrednosti še globoko v prvo desetletje 20. stoletja. Nedvomno je bil razlog tudi v tem (ne samo kot navada), da je navedena cena v goldinarskem iznosu dajala vtis nižje cene, kot če bi bila v kronah. Še ena od majhnih zvijač izseljenskih pisarn za pridobitev klientele. In če smo že pri cenah, moramo omeniti, da so ves čas nihale, kar je bila posledica ponudbe in povpraševanja in konjunkturalnih ter kriznih gospodarskih in političnih razmer v Združenih državah.

Kot sem že omenil, so izseljenski agenti v Ljubljani mnogokrat zlorabili svoje pozicije, zato so se mnoge tuje centrale odločile za direktno pošiljanje oziroma razpošiljanje reklamnega gradiva po deželi. Med njimi je bila tudi agencija Müssler iz Bremna, ki je v reklamnem letaku, naslovljenem na Kranjce in Goričane, celo svetovala, da se morebitni izseljenci izognejo nakupu kart v Ljubljani. Ne samo konkurenca med ljubljanskimi agenti, ampak tudi v odnosu do tujih agentur in obratno je bila velika, pri čemer so izbirali dovoljene in tudi nedovoljene načine propagande. O tem nas je seznanila že povedana zgodba Josipa Paulina. Dodajmo samo še eno. Podeželje je bilo zlati rudnik za nelegalno propagando in delovanje t.i. "sub-agentov", ki so nagovarjali izseljence za nakup vozne karte pri določenem izseljenskem agentu in pri tem uporabljali svoje govorne spretnosti in bogato reklamno gradivo. Za ilustracijo si oglejmo poročilo ljubljanskega detektiva Nikolaja Večerina iz leta 1896. Vživel se je v vlogo potencialnega izseljenca in se oglasil v vaški gostilni v Ponjavi vasi pri Šmarju na Dolenjskem, za katero je bilo znano, da je bila zbirališče ilegalnih izseljencev. Že ob vstopu je ugotovil, da je na steni ura, ki je nosila napis "Franz Müssler, Bremen, Bahnhofstrasse No. 30". Stenske ure, glasbene skrinje in podobni predmeti so bili običajno "darilo" za tiste, ki so opravljali reklamo, nagovarjali in celo organizirali pot do darovalca, v našem primeru Müsslerja iz Bremna, v uspešnih primerih je seveda dobil tudi plačilo, odvisno od števila pridobljenih "klientov". To je Večerinu potrdilo sum, da je gostilničar sodeloval pri "posredovanju" izseljencev za omenjeno agenturo. Gostilničar mu je pokazal tudi njihovo pismo z detajlnimi navodili. Izseljenec, ki je plačal predujem ("aro"), je dobil rdeč listek z Müsslerjevim imenom in trak, ki si ga je v Bremnu pripel na prsa ali zataknil za klobuk. To nam dokazuje, da je neposredna propaganda ene od vidnih evropskih agentur segla tudi v eno od manjših vasi na Slovenskem in se je dejansko izognila Ljubljani.

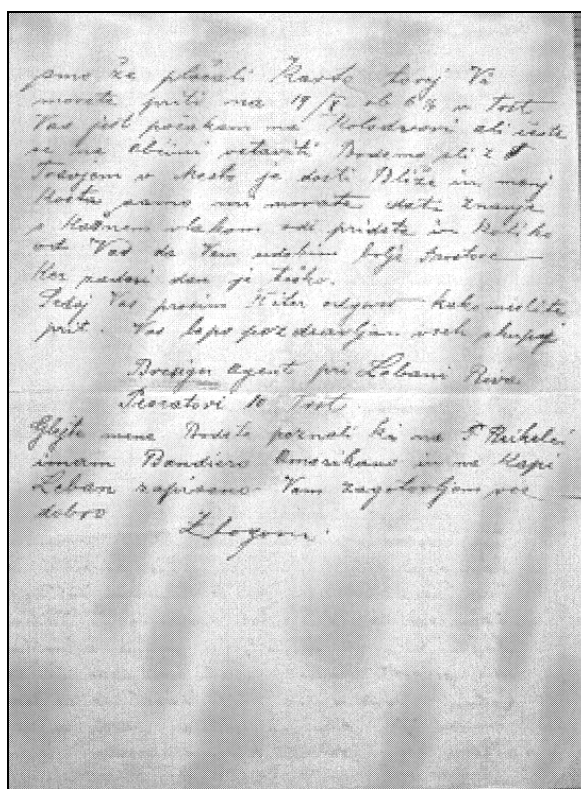
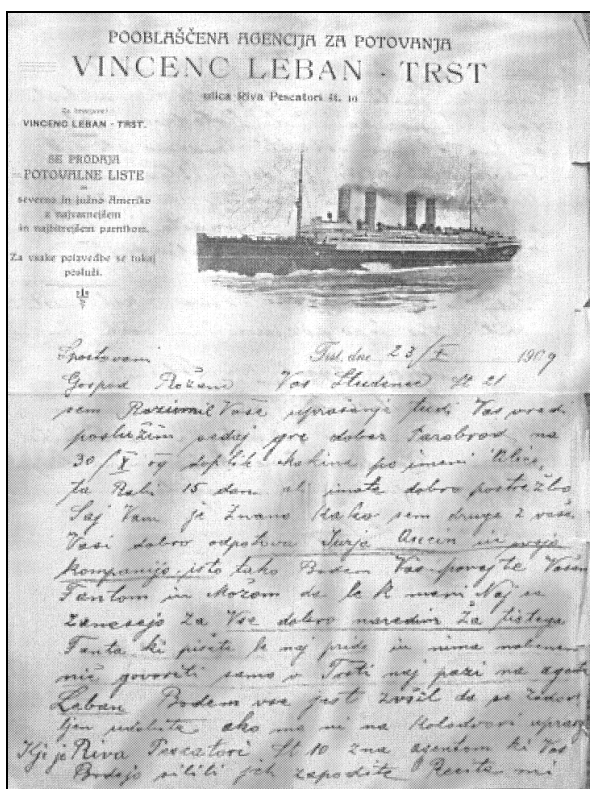
Pomembni so bili tudi oglasi v slovenskih časnikih in časopisih, ki jih je bilo na prelomu stoletja iz leta v leto več po številu in pogostnosti objavljanja, hkrati pa ni bilo tiska, v katerem jih ne bi našli. Tako pridemo do paradoksalne situacije, npr. v katoliškem tisku, ko najdemo v časniku po-

globljeni članek o škodljivosti izseljevanja za Slovence, le stran ali dve kasneje pa se nam v raznovrstnih velikostih in vsebinah pojavijo oglasi velikih ladijskih družb. V tedanjem času so govorili, da je bilo "trgovanje z izseljenci" posel stoletja, zato se tudi slovenski časniki niso hoteli odreči denarju za oglase, čeprav so zastopali poglede, ki niso bili naklonjeni izseljevanju Slovencev. Časopisi v času množičnega izseljevanja so bili polni člankov o Ameriki, to je o njenih bolj temnih kot svetlih straneh. V njih so izhajala številna izseljenska pisma, ki so potrjevala bolj slabe kot dobre strani življenja onstran Atlantika. Velik vpliv pa so imele tudi zgodbe posameznikov, ki so se vračali domov. Na začetku 20. stoletja je v Ljubljani izhajalo več osrednjih časopisov in revij, vedno več pa je bilo tudi regionalnih. Tudi izmenjava slovenskih časopisov, izhajajočih v domovini in v ZDA je bila močna. Trdimo lahko, da nikoli prej in tudi ne kasneje ni bila medijska (časopisna) povezava med slovenskimi deželami in ZDA tako močna kot v času množičnega izseljevanja pred prvo svetovno vojno. Ne malo Slovencev je bralo tudi nemško tiskane avstrijske časopise.

### Reakcije javnosti na reklamno dejavnost

Mnogi so v delovanju izseljenskih pisarn in reklamni dejavnosti tistega časa videli glavni vzrok za odhajanje velikega števila Slovencev v tujino, zlasti v Združene države Amerike. Ko so poslanci v deželni zboru Kranjske leta 1913 govorili o zakonski ureditvi avstrijskega izseljevanja, so v propagiranju Amerike z vabečimi pismi in delujočimi izseljenskimi pisarnami videli glavnega krivca za množično izseljevanje. Debata je bila živahna, saj je eden od njih potrdil gornjo misel z medklicem: "Tako je! Res! Reklama to naredi!", kar je njegov politični nasprotnik relativiziral s klicem: "Zakaj jih pa puste!" (Mimogrede: izseljenskega zakona Avstrija ni sprejela, ker jo je prehitela vojna in po njej njen razpad.)

Vendar so se mnogi tistega časa zavedali, da je bilo izseljevanje realno dejstvo in da vsa reklamna dejavnost ni vzrok za odhajanje Slovencev v svet. Celo več. Leta 1904 je ljubljanska škofija izdala brošuro *Kažipot za izseljence*. Njen avtor se ni zanesel samo na časopisne in druge tiskane informacije, ampak je sam potoval od Ljubljane do Hamburga in svoje pridobljene izkušnje ponudil v branje bodočim izseljencem. Avtor se (verjetno) ni zavedal, da je s tem naredil reklamo za potovanje prek Hamburga. Po njem je največ Slovencev prekorajlo nemško mejo v Ludwigshavnu, kjer so jih obravnavali po nemški priseljenski zakonodaji (1897). Zato je podrobno opisal zdravniške preglede, sprejem v "izseljenski dvorani" v Hamburgu in postopke, s katerimi so se srečali izseljenci v



*Pismo izseljenskega agenta Vincenca Lebna iz Trsta, leta 1909.  
(AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, škatla 164)*

Nemčiji. Posebej je avtor poudaril razliko med odnosom migracijskih oblasti do izseljencev iz Rusije in Galicije ter do Slovencev, ki so se po opravljenih formalnostih lahko nastanili v mestu. Skratka, s *Kažipotom* so izseljenci dobili konkretne informacije o formalnostih, ki so jih morali opraviti na poti do vkrcanja na ladjo v Hamburgu. Zato lahko zatrdimo, da so tovrstni napotki in številne informacije od drugod, to je od reklamnega gradiva do časopisja, omogočili izseljencem pripravo na pot, nikakor pa niso vplivali na njihovo odločitev za izselitev.

Katoliška cerkev je ustanovljala Družbe sv. Rafaela, ki so svetovale izseljencem, posredovale informacije, organizirale pomoč in načrtno spremljale migracijske pojave na obeh straneh Atlantika. Prva Družba sv. Rafaela je bila ustanovljena v Nemčiji (1878), v Avstriji ji je sledila sestrska organizacija 1890 s sedežem na Dunaju. V Ljubljani je bila ustanovljena bolj ali manj samostojna podružnica 1907, ki je pokrivala vse slovensko ozemlje, leto dni kasneje (1908) pa je bila v New Yorku ustanovljena slovenska Družba sv. Rafaela za pomoč prihajajočim v ZDA. Vse te družbe so delovale po načelu zaupnih oseb, t.j. po večini duhovnikov, ki so bili izseljencem na razpolago v posameznih migracijskih središčih na celinah in v vseh izseljenskih pristaniščih. Njihove pomoči so

bili deležni vsi katoliški izseljenci, ki so bili razpoznavni po posebnem "priporočilnem listku" (Empfehlungskarte), ki so si jo izseljenci pripeli na prsa, ko so stopili z vlaka oziroma so prišli v pristanišče. Družbe so izdajale svoja glasila, v Sloveniji pa so vsa katoliška dnevna in druga glasila prinašala njena sporočila, npr. o zakonskih spremembah na migracijskem področju, o gospodarskih krizah v priseljenjskih državah, o razmerah na poti ipd. Vse te družbe lahko označimo za poseben mednarodni informativni sistem, ki je povezoval katoliške izseljence. Drugače povedano: ko je slovenski izseljenec v Ljubljani dobil "priporočilni listek", mu je le-ta odpiral vrata zaupnikov do New Yorka, ki so mu sproti svetovali in pomagali v težavah, zlasti pred goljufivimi agenti vseh vrst, ki so oblegali izseljence z namenom, da jim vzamejo čim več denarja.

S tem sem navedel le nekaj povezav Ljubljane s svetom v času množičnega izseljevanja v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Za konec bi rad omenil le vprašanje, ki se je postavljalo že v času izseljevanja, različne razlage pa najdemo tudi v poznejši strokovni literaturi: koliko je ves omenjeni propagandni in svetovalni sistem vplival na posameznikovo odločitev za izselitev? Koliko so sodobne prometne povezave vplivale na lažjo odločitev za odhod? Glede prometa samo na kratko:

nikjer nisem v virih ali spominskih zapisih oziroma izseljenskih pismih zasledil trditve, da se je posameznik odločil za odhod zaradi boljših prometnih zvez. Res pa je, da so sodobne prometne povezave olajšale potovanje in ga v določenem smislu tudi pocenile.

Slišali smo tudi, da so že sodobniki pripisovali izseljenskim pisarnam samo negativne posledice. Na ljubljanskem primeru, in to v času o katerem govorimo, je bilo nagovarjanje in vsa reklamna dejavnost usmerjena le v to, da posameznik kupi vozno karto pri določenem agentu. To je veljalo tudi za njihove plačance, npr. gostilničarje, železničarje ipd., ki ljudi niso "vabili" v Ameriko, ampak so že odločene hoteli usmeriti k določenemu izseljenskemu agentu. Ko je slovenski duhovnik Jurij Trunk leta 1912 izdal knjigo *Amerika in Amerikanci*, v kateri je opisal zgodovino in tedanje stanje v Združenih državah in slovensko prisotnost v tej državi, so mu nekateri kritiki očitali, da je Ameriko opisoval v preveč "svetlih barvah". Bali so se, da se bodo mnogi odločili za odhod v ZDA zaradi takega opisa. Vendar ponovno trdim, da so bili vzroki in spodbujevalci popolnoma drugi, Slovenci pa tudi ne naivni, da bi še verjeli v mit o Ameriki kot deželi, kjer ležijo zeleni dolarji kar po tleh, samo skloniti se je treba in jih pobrati. Informacijski sistem takratnega časa in velika pismenost pri Slovencih (samo okrog 12% je bilo nepismenih) sta zagotavljala, da na odločitev za odhod niso vplivale razne mitske zgodbe in pisano reklamno gradivo. Res pa je, da so se mnogi uštel, to je porabili za pot več denarja kot je bilo treba, ker so se dali pregovoriti in so svoje potovanje pač zaupali napačnemu izseljenskemu agentu. To pa se dogaja še danes, ko se odločamo za potovanje ali dopust.

#### LITERATURA

- Barbance, Marthe: *Histoire de la Compagnie Générale Transatlantique. Un siècle d'exploitation maritime*. Paris, 1955.
- Basil, Bathe: *Seven Centuries of Sea Travel. From the Crusaders to the Cruises*. Portland House, New York, 1990.
- Chmelar, Hans: *Höhenpunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den in Reichsrat vertretenen Königreichen und Länder in den Jahren 1905-1914*. Wien, 1974.
- Destrais, Gérard: *Cherbourg, L'Épopée transatlantique*. Paris, 1988.
- Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*. Ljubljana : Nova revija, 1998.
- Drnovšek, Marjan: "Izseljenci in Kolodvorska ulica v Ljubljani". *"Homo sum..." Ivan Hribar in njegova Ljubljana* (ur. Taja Čepič, Janja Rebolj). Ljubljana : Mestni muzej, 1997, str. 193-203.
- Drnovšek, Marjan: "Slowenische Auswanderung vor 1914 über Hamburg, Bremen/Bremerhaven und Le Havre nach Ellis Island". *Hoffnung Amerika. Europäische Auswanderung in die Neue Welt* (ur. Karin Schulz). Bremerhaven : NWD-Verlag, 1994, str. 19-36.
- Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880-1924*. Ljubljana : Mladika, 1991.
- Drnovšek, Marjan: "Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850-1914 s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi". *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana, 1984, str. 212-237.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I.: Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana : SAZU & DZS, 1970.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II.: Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana : SAZU & DZS, 1980.
- Jenko, Jože: "Ko je k nam stekla prva železnica". *Kronika slovenskih mest, I*, 1934, št. 3, str. 168-169.
- Kažipot za izseljence*. Ljubljana : Škofijski odbor Avstrijske družbe sv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev v Ljubljani, 1904.
- Kolar, Bogdan: "Družba sv. Rafaela od ustanovitve do ustanovitve ljubljanske podružnice". *Dve domovini/Two Homelands. Razprave o izseljenstvu/Migration Studies*, 1. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, 1990, str. 92-98.
- Miller, Bill: *Ocean Liners. Travel on the Open Seas*. New York : Mallard Press, 1990.
- Obravnave deželnega zbora za Kranjsko v Ljubljani*. 48. zvezek, II. del, Ljubljana, 1913.
- Pecheux, Julien: *L'Age d'or du Rail européen (1850-1900)*. Paris, 1975.
- Pošta na slovenskih tleh* (ur. Andrej Hozjan). Maribor : Pošta Slovenije, 1997.
- Railways and the Economic Development of Western Europe 1830-1914* (ed. Patrick O'Brien). Oxford, 1983.
- Trunk, Jurij: *Amerika in Amerikanci*. Celovec : Samozaložba, 1912.
- Umek, Ema: "Izseljenska agencija Jožefa Paulina". *Slovenski izseljenski koledar 1969*. Ljubljana : Slovenska izseljenska matica, 1968, str. 218-220.





## Z U S A M M E N F A S S U N G

### Ljubljana : Umschlagplatz für Auswanderer auf ihrem Weg in die Fremde

Ljubljana war ein bedeutender Eisenbahn- und Postknotenpunkt und eine Drehscheibe von Migrationsbewegungen des slowenischen Gebiets und seines weiteren Einzugsbereichs, d.h. der Länder Mittel- und Osteuropas sowie des Balkans. Diese Rolle hatte die Stadt in erster Linie zur Zeit der Massenauswanderungen nach den Vereinigten Staaten an der Wende zum 20. Jahrhundert. Aus diesem Grunde konzentrierten sich vor allem in der Nähe des Ljubljanaer Bahnhofs verschiedene Auswandererbüros und -vertretungen, die Karten für zahlreiche Übersee-Schiffahrtsgesellschaften verkauften bzw. ausländische Auswanderungsagenturen von Bremen bis Le Havre, Udine und Triest vertraten. Die Ljubljanaer Vermittler hielten Kontakt mit fremden Zentren auf schriftlichem und telegraphischem Wege aufrecht. In ihren Kontakten mit slowenischen Auswanderern trugen fremde Zentren auch der slowenischen Sprache Rechnung, blieben uns darin doch viele ihrer Briefe aus allen Teilen Europas erhalten. Es herrschte auch eine vielfältige Propagandatätigkeit in Form von Broschüren, Ansichtskarten, Flugblättern, Aufklebern, Brustbändern u.dergl.m. Viele von diesen Mate-

rialien in slowenischer Sprache wurden im Ausland gedruckt. Zu dieser Tätigkeit ist auch die heimische Presse zu zählen und nicht zuletzt die Briefe der Auswanderer.

Die Ljubljanaer Polizei übte eine Kontrollfunktion über die Bewegung von Ausländern, bis diese Tätigkeit 1913 auf den Staat überging. Dank zahlreicher Unregelmäßigkeiten in Auswandererzentralen und der Auswanderung als solcher, z.B. Flucht vor dem Militärdienst, blieb eine beträchtliche Zahl von Dokumenten im *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (Historisches Archiv Ljubljana) erhalten, in geringerem Umfang auch im *Arhiv Republike Slovenije* (Archiv der Republik Slowenien). Da Rechtsstreitigkeiten in manchen Fällen auch zu Gerichtsorganen nach Wien gelangten, wird angenommen, daß sich derartige Material in einem noch größeren Umfang in den Wiener Archiven befindet.

Der Autor stellt die These auf, daß für den Entschluß von Einzelpersonen, in die Fremde zu gehen, diese ganze Werbekampagne nicht maßgebend war. Es handelte sich vielmehr um eine persönliche Entscheidung, die manchmal auch unter dem Einfluß der Umgebung, z.B. Briefe von Verwandten und Bekannten aus den USA oder Zureden von Freunden getroffen wurde. Die Schuld für die massenhafte Auswanderung der Slowenen in die USA trifft nicht die Auswandereragenten, wie nach wie vor in der Fachliteratur behauptet wird.